

Terje Hillesund

Bøker i en digital tid

Abstract

The article presents literature that analyses recent changes in the book industry: concentration of publishing firms, commercialisation, and introduction of new digital technologies. The article pays special attention to John B. Thompson's *Books in the Digital Age*, which is criticised for having an externalist and one-sided analysis of the role technology plays in shaping the book and the book business.

Key words:

- book industry
- publishers
- digitalisation
- electronic publishing
- e-books

Bokbransjen er endret: Mange forlag er samlet i store konsern, kommersialiseringen har økt, og produksjon og omsetning av bøker er preget av digitale teknikker og Internett. I denne artikkelen vil jeg presentere litteratur som analyserer disse omveltningene, samt holde frem norske utredningsprosjekter gjort på digital lesing. Jeg vil særlig problematisere John B. Thompsons analyse av bokens digitalisering, slik han fremstiller denne i verket Books in the Digital Age.

Thompson hevder å være kontekstuell. I artikkelen vil jeg betvile dette og vise at Thompson havner i en eksternalistisk posisjon, der han behandler teknologien som en autonom kraft som har endret bokbransjen utenfra, særlig ved at bokproduksjonen er blitt digital. Jeg vil i artikkelen påstå at Thompson gir et forenklet bilde av situasjonen. Ved å endre perspektiv, vil jeg vise at bokens digitale transformasjon er vevd inn i en historie der språket og tekstens digitalisering har hatt stor betydning for utviklingen av datamaskinen, Internett og World Wide Web. Forlagene befinner seg nå i en situasjon der digitale tekster og nettverk preger stadig mer av den skriftspråklige kommunikasjonen i samfunnet. Utviklingen av elektroniske bøker er en del av dette bildet, og inntil nå har aktører i bokbransjen hatt store muligheter for å påvirke e-bokteknologien, både leseinnretninger og omsetningsformer. I artikkelen vil jeg imidlertid vise at digitaliseringen av teksten og boken fortsetter, og at bokbransjens forhold til teknologien er meget sammensatt – og sammenvevd: Bokbransjen er nær

knyttet til den kommunikasjonsteknologiske utviklingen, og mye nærmere enn det Thompson får frem.

I artikkelen vil jeg benytte begreper og modeller som først ble presentert i rapporten *Digital lesing* (fra Kulturrådets prosjekt *E-bøker i Norge*) og senere utviklet i flere artikler. Fremstillingen vil fokusere på forlag og forleggere og i mindre grad på forfattere og lesere.

Nasjonal interesse for boken

På den nordiske konferansen for medie- og kommunikasjonsforskning i 2001 etterlyste Hans Fredrik Dahl mer forskning på boken som medium. Bakgrunnen for ønsket var at medievitenskapen tradisjonelt har fokusert på presse, kringkasting og film, samt nye medier som Internett og mobiltelefonen. På tross av den trykte bokens sentrale plass i kulturen, har boken og bokbransjen stort sett vært oversett som medievitenskapelig forskningsobjekt.

Dahls ønske er symptomatisk for den interessen det har vært for boken de siste årene, både nasjonalt og internasjonalt. I år 2000 ga Universitetsforlaget ut en ny versjon av *Bok-Norge*, Trond Andreassens litteratursosiologiske oversikt. Denne kommer i en revidert utgave høsten 2006. I 2000 satte også Norsk kulturråd i gang utredningsprosjektet *Strukturendringer i bokbransjen*. Det største delprosjektet, *E-bøker i Norge*, leverte i 2002 tre rapporter, bl.a. Dag Asbjørnsens *E-bøker: Rettigheter og marked* og *Digital lesing* (Terje Hillesund). Den offentlige interessen for disse var liten, men fra Kulturrådets prosjekt ble det publisert flere omstridte rapporter, blant annet Halfdan W. Freihows *Den edle hensikt – helliger den midlene?* (2001), som kritiserte innkjøpsordningen for litteratur. I *Norsk bokbransje ved tusenårsskiftet: endringsprosesser og litteraturpolitiske perspektiv* (2002) stilte Vidar Ringstad og Knut Løyland spørsmål ved den norske fastprisordningen for bøker. Studien dokumenterte hvordan Aschehoug og Gyldendal, gjennom overtagelser av mindre forlag og oppkjøp i bokhandlerkjeder, har samlet seg stor markedsmakt, noe forskerne hevdet kan gå ut over mangfold og konkurranse i norsk bokbransje. Begge rapportene vakte debatt.

I Norge kan diskusjonene om fastpris- og innkjøpsordningene virke snevre. I den grad norske bokfolk diskuterer store spørsmål, uttrykkes først og fremst bekymring for fremtiden til det norske språk og dystre forestillinger om hvordan kommersialiseringen eller digitalteknologien vil rasere det norske forlagssystemet. Da Frilansutvalget i Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening i 2005 møtte nordiske kolleger til seminar, fikk rapporten den talende tittelen: *Et regime foran undergangen? Beredskapsplaner for litteraturen*.

Internasjonal interesse

Siden 2003 har *The International Conference on the Book* vært arrangert årlig i Cairns, Beijing, Oxford og Boston, hvor den ble arrangert i oktober 2006. Konferansens tema var bokens fortid, samtid og fremtid; i 2004 var tema *Future of the Book*. I nær tilknytning til konferansen utgis tidsskriftet *The International Journal of the Book* med analyser av bokmediet. Sentralt står spørsmål om bokens posisjon i en tid da kommunikasjonen i økende grad baserer seg på digitale teknologier.

I tillegg til artikler skrives det også bøker om bøker, og nærmest som et svar på Dahls ønske utga Routledge i 2002 *The Book History Reader*, redigert av David Finkelstein og Alistair McCleery. Med 28 bidrag av teoretikere som Robert Darnton, Elisabeth Eisenstein og Pierre Bourdieu, gir boken et vell av perspektiver på bokhistorien; på overgangen fra muntlighet til skriftlighet, trykkekunstens betydning og lesingens historie. Finkelstein og McCleery gir et konsentrat av funnene i *An Introduction to Book History*, utgitt i 2005.

Det er mange grunner til interessen for boken, men bokens digitale transformasjon er trolig den viktigste. Rundt århundreskiftet var digitale tekster og e-bøker i skuddet, og mange spådde den trykte bokens snarlige død. Hypen gikk fort over, men fremdeles introduseres nye digitale teknologier i bokindustrien. Skrivning og produksjon av bøker har lenge vært basert på digital teknologi, og Internett og World Wide Web har åpnet for distribusjon av digitale bøker. I 2004 lanserte Google *The Google Print Library Project*, der man i samarbeid med universitetsbibliotekene ved Stanford, Harvard og Oxford har planer om å digitalisere flere millioner bøker. Denne såkalte «googlifiseringen» av kulturarven har provosert mange, særlig i Frankrike, som har samlet støtte i EU til planer om et digitalt europeisk bibliotek.

Økonomiske og teknologiske endringer gjør bokens fremtid usikker. I *The Book History Reader* omtaler redaktørene tre sentrale omveltninger i historien om menneskelig kommunikasjon: overgangen fra muntlighet til skriftlighet, innføringen av trykkpressen og overgangen til computermediert kommunikasjon. Bokens relative betydning er blitt mindre, og i lys av de elektroniske og digitale mediernes fremganger mener forfatterne det er viktig å studere bokens historie. I *An Introduction to Book History* diskuteres bokens fremtid, og det er tydelig at Finkelstein og McCleery ser slutten på en æra for den tradisjonelle trykte boken.

Kommersialisering av bokbransjen

Internt i forlagsbransjen er det naturlig nok også interesse for bokens skjebne. I 2001 ga Jason Epstein ut *Book Business: Publishing Past Present and Future*. Samme år publiserte André Schiffrin *The Business of Books: How International Conglomerates Took Over Publishing and Changed the Way We Read*. Epstein er redaktør og Schiffrin forlegger, og begge skriver hovedsakelig fra en engelskspråklig forlags-

verden. Temaet er de siste tiårenes kommersialisering av forlagsdriften. Forfatterne beskriver hvordan fokus i bokproduksjonen har dreid fra kvalitet mot salgbare bøker og overskudd. Ifølge forfatterne henger utviklingen sammen med konsentrasjonen av forlag i store internasjonale forlagsgiganter med klare krav om lønnsomhet og inntjening.

Epstein og Schiffrin øser av sine personlige erfaringer, men har ingen ambisjoner om en omfattende analyse av utviklingstrekkene i den internasjonale forlagsverdenen. I så henseende er Helge Rønnings etterord i den norske utgaven av Schiffrins bok fra 2002 mer interessant. Rønning viser hvordan bokbransjen er blitt del av en integrert mediekultur preget av multinasjonale mediekonsern og globale markeder. Rønning advarer mot utviklingen, som han mener vil gå ut over det kulturelle mangfoldet. Han hevder at det vil gagne norsk kulturliv om de «store nasjonale kulturforlagene», det vil si Aschehoug og Gyldendal, styrker sin posisjon i møte med den internasjonale konkurransen. Dette synspunktet rimer dårlig med Ringstad og Løyland sine analyser og står i viss motsetning til Rønnings egen beskrivelse, der han viser at internasjonale mediekonglomerater ofte overtar mediebedrifter på felter der konsentrasjonen er gjennomført på nasjonalt nivå.

Både Epstein og Schiffrin nevner digitaliseringen som har pågått i bokbransjen. Epstein avviser ideen om e-bøker, men ser optimistisk på den digitale fremtiden. Ifølge Epstein vil forlagsbransjen kunne opprettholde en kvalitetsproduksjon av bøker ved en økt utbredelse av print-on-demand. Epstein ser for seg en fremtid der bokhandlerne driver sitt eget digitale trykkeri, der kunden nærmest står og venter på at den bestilte boken skal bli trykket og limt.

Books in the Digital Age

I 2005 ga John B. Thompson ut *Books in the Digital Age: The Transformation of Academic and Higher Education Publishing in Britain and the United States*. Ifølge Thompson bygger Espsteins visjoner om en desentralisert boktrykking på ønsketenkning. I sin bok beskriver Thompson generelle utviklingstrekk i den internasjonale forlagsverdenen. Basert på studier i perioden 2001 til 2003 gjør han så en grundig analyse av akademisk publisering og publisering for høyere utdanning i Storbritannia og USA. Blant medieforskere er Thompson kjent for *The Media and Modernity: A Social Theory of the Media* (1995), som Helge Rønning flere ganger refererer i sitt etterord til Schiffrin. John Thompson har skrevet flere bøker om Pierre Bourdieu, og Thompsons innledning til *Language & Symbolic Power* (1991) er en meget god introduksjon til Bourdieus tanker om den språklige utvekslingens økonomi.

Bourdieus begreper om sosiale felt og ulike kapitalformer danner det teoretiske grunnlaget i *Books in the Digital Age*. Et felt definerer Thompson som «et rom av sosiale posisjoner hvis egenskaper er definert ved relasjonen mellom posisjonene og de ressursene som er knyttet til disse» (s. 30). Ifølge Thompson har hvert

publiseringsfelt sine egne historier, karakteristika og spilleregler. Akademisk publisering og lærebokpublisering danner ulike felt, skjønnlitteratur et annet. I tillegg til feltbegrepet introduserer Thompson begrepene publiseringssyklus og publiseringsskjede. Publiseringssyklusen består av fire stadier: antagelse av boken, trykking og opptrykk av boken, samt tidspunktet da boken går ut av trykk. Publiseringsskjeden er de stadier av produksjon og distribusjon som en bok går gjennom. Forlaget er en av mange aktører i denne kjeden, som innbefatter forfattere, språkvaskere, typografer, trykkere, distributører, bokhandlere og lesere. Forlagenes oppgave er knyttet til utvikling og kvalitetskontroll av bøkens innhold, samt at forlaget er den sentrale aktøren som har kontakt med de andre aktørene; forlaget administrerer produksjonen, står for markedsføringen og påtar seg den finansielle risikoen ved en bokutgivelse. Posisjonen til bestemte forlag innen et publiseringssfelt er bestemt av den sammensetningen av ressurser forlaget har. Ressursene er knyttet til forlagenes økonomiske kapital (finansielle situasjon og inntjenings-evne), menneskelig kapital (de ansattes kompetanse), deres symbolske kapital (forlagets anerkjennelse innen feltet) samt deres intellektuelle kapital (copyright-porteføljen) (s. 31–35).

Thompson gjør utstrakt bruk av Bourdieu, og i en kritikk av Bourdieu påpeker David Hesmondhalgh (2006) at Bourdieus feltbegrep fungerer godt i analyser av mediereseptasjon, men at Bourdieus egne fremstillinger viser at begrepsapparatet er ufullstendig i produksjonsanalyser. Ifølge Hesmondhalgh må slike analyser suppleres med innsikter fra politisk økonomi-teori. Dette gjør utvilsomt John B. Thompson i sin bok. Det er imidlertid et problem at Thompson ikke diskuterer politisk økonomi-tradisjonen. Thompson er i det hele tatt sparsommelig med referanser til andre teoretikere.

Før Thompson analyserer akademisk publisering og publisering for høyere utdanning, går han gjennom fire internasjonale utviklingstrekk som har betydning for hele bokbransjen (s. 8–10 og s. 47–77). Trekkene er, ikke overraskende:

- 1 Konsentrasjon av forlagene i store forlagskonsern, som igjen er eid av multinationale mediekonglomerater
- 2 Konsentrasjon av bokhandlere i store bokhandlerkjeder
- 3 Globalisering av markedene med en økende dominans av engelsk språk
- 4 Innføring av ny teknologi, særlig digitale teknologier.

Publisering for høyere utdanning

I sin bok (s. 195–230) viser Thompson hvordan lærebokproduksjonen for høyere utdanning i USA er dominert av tre store forlag, Pearson, Thomson og McGraw-Hill, som til sammen har 73,1 prosent av omsetningen. I Storbritannia har det også skjedd en konsentrasjon, og Pearson, Palgrave Macmillan, Blackwell, Taylor & Francis samt universitetsforlagene i Oxford og Cambridge er store aktører. Innen

det engelske språkområdet er lærebokpublisering blitt en internasjonal forretningssektor (s. 286–306). Av de tre store lære-bokforlagene i USA er McGraw-Hill det eneste som opprinnelig kommer fra USA. Pearson er britisk, og Thomson var opprinnelig et kanadisk forlag som først gikk inn i det britiske og så det amerikanske markedet. De fleste store forlagene opererer i flere land. Siden det amerikanske lærebokmarkedet er meget stort og USA dominerer mange vitenskapelige felt, har dette ført til en utstrakt eksport av amerikanske lærebøker, ikke bare til engelsktalende land, men til hele Nord-Europa og Skandinavia. Dette gjelder særlig innen naturvitenskapene og harde samfunnsfag som psykologi og økonomi. Litt forunderlig er det at Thompson ikke analyserer denne utviklingen i lys av Pierre Bourdieu og Loïc Wacquants artikkel fra 1999 om USAs intellektuelle imperialisme.

Akademisk publisering

Thompson viser også hvilke endringer feltet for akademisk publisering har gjennomgått de siste årene i USA og Storbritannia (s. 111–186). Han går spesielt inn på monografikrisen. I løpet av få år har markedet for vitenskapelige avhandlinger – eller monografier – blitt kraftig redusert, og mange universitetsforlag og akademiske forlag har måttet endre sin utgivelsespolitikk, enten ved økt spesialisering eller ved en gradvis overgang til salgbare bøker beregnet på et mer allment akademisk publikum.

Thompson gir en omfattende analyse av situasjonen. Monografiens og universitetsforlagenes problemer henger dels sammen med at universitetene ikke lenger er villige til å subsidiere sine forlag i samme grad som tidligere. Universitetsforlagene har fått større krav om inntjening og må derfor vurdere lønnsomheten i sine monografiutgivelser. At denne kommersialiseringen griper langt inn i den vitenskapelige institusjonen, er åpenbart. Forskningen er avhengig av publisering, og i tillegg er akademias meritteringssystem innen mange fagområder knyttet til monografipublisering. Universitetene har for lengst satt ut kvalitetsvurderingen av forskningspubliseringen til forlagene. Når denne kvalitetsvurderingen blir påvirket av kommersielle krav, er dette svært alvorlig for universitetene.

Ifølge Thompson skyldes monografikrisen først og fremst problemer i bibliotekssektoren. Universitets- og forskningsbibliotekene har tradisjonelt vært store og stabile kjøpere av vitenskapelige monografier. Nå har imidlertid bibliotekene fått strammere økonomiske rammebetingelser. Når deres budsjetter i økende grad er bundet opp i utgifter til digitale innholdsressurser og en dramatisk økning i utgiftene til tidsskrifter, har midlene til innkjøp av trykte monografier sunket tilsvarende. Innen bibliotekssektoren er problemet ofte kalt «tidsskriftkrisen» eller «tidsskriftskvisen» (Hillesund 2005b). Skvisen går kort og godt ut på at tidsskriftforlagene, gjennom en sterk konsentrasjon, nå er dominert av multinasjonale selskaper som Elsevier, Taylor & Francis, Springer/Kluwer og Swets Blackwell. Deres

tradisjonelle base er papirbaserte tidsskrifter, men forlagskjempene har utnyttet utviklingen av digitale parallellutgivelser ved å samle disse i tidsskriftportaler som ScienceDirect, SpringerLink og SwetsWise. Adgangen til tidsskriftene i portalene er begrenset av lisenser og teknologi, og prisene på tidsskrifter har steget kraftig, noe som i sin tur har gått ut over bibliotekenes bokbudsjetter.

Man kunne ha ønsket at Thompson behandlet det vitenskapelige tidsskriftfeltet nøyere. Her er digitaliseringen kommet meget langt, og en rekke konfliktlinjer har vist seg, bl.a. mellom kommersielle aktører og tilhengere av «open access», det vil si åpen tilgang til vitenskapelige publikasjoner (Hillesund 2005b).

Teknologi og samfunn

Når Thompson behandler datateknologiens betydning for utviklingen i bokbransjen, er han nøye med å understreke at teknologien ikke er en drivkraft i seg selv, og at datateknologiens påvirkning må sees i en sosial og kulturell kontekst. Likevel faller Thompson inn i en språkbruk som er mest kjent blant medieteknologiske determinister i tradisjonen fra Marshall McLuhan (1962, 1964) og Walter Ong (1982). Disse skriver om revolusjoner og de muntlige og skriftlige tidsaldere og om uunngåelige sosiale og kulturelle konsekvenser av ulike medieteknologier. John B. Thompson skriver tilsvarende om «den digitale revolusjon», «den digitale tidsalder» og «den skjulte revolusjon». Han skriver om den digitale teknologiens «påvirkning» og om hvordan datateknologien «frembringer» endringer i forlagsbransjen. I introduksjonen (s. 9) sier Thompson at «the digital revolution represents a major force for change in the publishing industry». Under tittelen «The impact of new technologies» (s. 77) skriver Thompson:

The rise of the internet is only one aspect of the digital revolution, a technological transformation which has had, and continues to have, a profound impact on the publishing industry. Since the early 1980s, the publishing industry has been in a state of continuous debate about the impact of new technologies on its working practices, management systems and supply chain. [...] The rise of online retailers like Amazon, and the much publicized debates about ebooks, are only the more visible manifestations of a revolution which has affected the publishing industry at every level of the value chain.

I sitatene virker det som om Thompson mener at den digitale revolusjonen kommer utenfra og endrer forhold i bokbransjen nærmest som en uunngåelig kraft. Når man beskriver teknologisk påvirkning isolert, er det imidlertid fort gjort å ta i bruk denne typen språk. Man kan da også skrive at «trykkekunsten har påvirket vestlig kultur» eller at «digital teknologi har påvirket bokproduksjonen» uten å være en hard teknologisk determinist. Disse anser som kjent teknologien å være den primære drivkraften i samfunnsutviklingen. Språkbruken lar seg imidlertid ikke forene med det motsatte standpunkt, der sosiale forhold anses å være primære i forhold til teknologien, som hos Brian Winston i *Media Technology and Society* fra 1998.

Ifølge David E. Nye (2006) lander de fleste forskere som studerer teknologiens innflytelse på et kontekstuellet standpunkt, der økonomiske, sosiale og teknologiske forhold sies å virke sammen. Mange teoretikere godtar en myk determinisme som sier at (sosialt formede) teknologier med et visst moment, for eksempel skriftspråket, trykkekunsten eller datamaskinen, vil få konsekvenser som er knyttet til egen-skaper ved teknologien. Et kontekstuellet perspektiv bli ofte støttet av «internalistiske» studier av ulike teknologiers forhistorie, tilblivelse og utbredelse (Nye 2006). Slike studier (eksempelvis Brian Winstons studier) viser at de fleste teknologier tar lang tid å utvikle, at deres implementering møter kulturell og økonomisk motstand, at bruken og utforming av oppfinnelser er uforutsigbar, og at alle teknologier er formet av den sosiale konteksten, det vil si av den generelle kompetansen i samfunnet og av samfunnsmessige og kulturelle behov.

Thompson diskuterer ikke ulike perspektiver på datateknologien, og hans påberøping av å være kontekstuell virker nærmest rituell. Thompson bruker mye plass på økonomiske, sosiale og kulturelle sider ved utviklingen i forlagsbransjen. Han bruker tilsvarende liten plass på å analysere samspillet mellom disse faktorene og teknologiske forhold med betydning for bransjen. Tvert imot skiller han digitalteknologien ut som et eget område for analyse. Først i siste del av boken (s. 309–446) behandler Thompson den digitale teknologiens påvirkning av bokbransjen. Dermed gjør han den teknologiske feilslutning han selv advarer mot; han isolerer datateknologien og behandler den som en egen drivkraft. Thompson havner i det Nye (2006) kaller en «eksternalistisk» posisjon, der ny teknologi tingliggjøres og behandles som en utvendig, autonom kraft som påtvinger bokbransjen endringer.

Digitalisering av teksten

Thompsons språkbruk vitner om et enkelt og utvendig forhold til teknologien. Det er imidlertid ikke slik at computer- og digitalteknikken tvinger seg på utenfra. Et internalistisk perspektiv viser tvert om at digitaliseringen av skriftspråket og tekstproduksjonen har vært et sentralt element i utviklingen av datateknologien.

Digitaliseringen av skriftspråket begynte i telesektoren lenge før den moderne datamaskinen ble utviklet. Det begynte med telegrafene. Da morsealfabetet viste seg vanskelig å mekanisere, utviklet Emile Baudot i 1874 et fem bits kodesystem for det franske telegrafverket, basert på tidsintervaller der signalet enten var på eller av. Dermed skapte han et binært digitalt kodesystem med til sammen 32 kombinasjoner eller karakterer (bokstaver). Tekstens digitalisering var med dette begynt (Berglund m.fl. 2004).

Varianter av Baudots system ble ekstremt utbredt, blant annet i teleprintere, men variasjonen førte til behov for standardisering. I 1932 ble det vedtatt en tverrindustriell standard kalt «International Telegraph Alphabet Number 2», eller ITA2, basert på Baudots kodesystem. Etter en lang utviklingsfase hadde derimot skrivemaskinen fått stor utbredelse og det oppstod et misforhold mellom antallet karak-

terer på skrivemaskintastaturet og det antallet man kunne overføre via teleprintere. Med utgangspunkt i ITA2 ble kodestandarden ASCII (American Standard Code for Information Interchange) utviklet fra 1963. Dette er et syv bits kodesystem med 128 karakterer som inkluderer alle de 96 karakterene på et standard engelskspråklig tastatur (Berglund m.fl. 2004). Systemet ble raskt utbredt i telesektoren, og det ble også ført inn i dataverdenen, der ASCII dannet grunnlag for digital koding av tekst.

Et viktig element i utviklingen av datamaskinen kom på 1960-tallet, da tastaturet begynte å erstatte hullkortet som inn-enhet, og linjebaserte teksteditorer og teleprintere ble utviklet og tatt i bruk for skriving av kommandoer og presentasjon av resultater. Ved denne omleggingen ble teleteknologiens digitale karakterkoding brakt inn i datateknologien, og de fleste datamaskinprodusenter tok i bruk ASCII. Sammenføringen av tele- og computerteknologien endret både programmering og maskinvare, og konvergensen fikk stor betydning for informasjonsteknologien, også innen bokbransjen. Fra tidlige linjebaserte teksteditorer ble det utviklet tekstbehandlingssystemer og ombrekkingsprogram. Etter hvert tok man i bruk elektroniske skjermer for visning av tekst (og tall), og da de personlige datamaskinene ble utviklet, minnet de aller mest om avanserte skrivemaskiner. PC-en ble raskt tatt i bruk av skribenter, og computerens muligheter for skriving og bearbeiding av tekster var en medvirkende årsak til spredningen av den personlige datamaskinen på 1980-tallet.

En viktig konsekvens av tele–data–konvergensen var også at computere fra slutten av 1960-tallet kunne kobles sammen i nettverk, slik at overføringen av tekst kunne skje mellom ulike computere. Slike nettverk ble siden koblet sammen til Internett, og programmer for tekstutveksling, som e-post og diskusjonsgrupper, ble viktige for populariteten til nettet. Da World Wide Web ble introdusert i 1991, var nettverket de første årene basert på en hypertekstuell sammenkobling av tekstdokumenter (Berners-Lee & Fischetti 1999). (Først senere ble grafikk, bilder, lyd og video en del av Weben.) WWW ble fort utbredt og viste klart behovet for et universelt karaktersett. I 1991 ble «The Unicode Consortium» dannet av store aktører som Apple, IBM og Microsoft. I dag domineres den digitale tekstkodingen nettopp av Unicode, en standard med kapasitet nok til å representere samtlige tegn i alle verdens skriftspråk. Steg for steg har tekstens digitalisering, elektronisk tekstproduksjon og nettverksbasert spredning av verbaltekster vært viktig for utviklingen av den digitale informasjonsteknologien.

Modeller i studiet av boken

Bokens digitalisering er vevd inn i denne historien, og for å belyse bokens digitale transformasjon utviklet vi i prosjektet *E-bøker i Norge* en modell av en tekstsyklus. Modellen er imidlertid ikke den første som er utviklet i studiet av boken. Vi har allerede nevnt Thompsens modeller av publiseringssyklusen og publiseringsskje-

den. Trond Andreassen (2000) tar utgangspunkt i Robert Escarpits (1971) modell av det litterære system og hans begrep om litterære kretsløp når han beskriver funksjoner, roller og aktører i norsk bokbransje.

I *The Book History Reader* og *An Introduction to Book History* lar Finkelstein og McCleery en modell formet av Robert Darnton (1982), av et kommunikasjonskretsløp, danne det strukturerende element i studiet av bokhistorien. Darntons modell beskriver produksjonen og distribusjonen av bøker, og medievitere kjenner modellens forbilde fra tidlige lineare kommunikasjonsmodeller. Darnton «krummer» disse modellene til et kretsløp og befolker kretsløpet med forfattere, forleggere, trykkere, kolportører, bokhandlere og lesere. Darnton mener at historiske studier må studere alle disse aktørene på ulike tidspunkter i bokens historie. Selv om Finkelstein og McCleery benytter seg av modellen, påpeker de at Darnton har vært kritisert for å ha tatt utgangspunkt i 1700-tallets bokomsetning i Europa da han formet sin modell, og at den passer dårlig for studiet av boken i andre perioder, særlig for studiet av manuskripttradisjonen i tiden før trykkpressen (og vi kan tilføye: for studiet av digitale bøker). Ved å velge kretsløpet som metafor er Darnton også kritisert for å underkommunisere bøkens intertekstualitet. Adam og Barker (1993:15) uttrykker det slik: «The text is the reason for the cycle of the book: its transmission depends on its ability to set off new cycles».

Syklusmetaforen, og særlig bildet av en livssyklus, er mye brukt i modeller som beskriver produksjon og omsetning av tekstdokumenter. Thompson skriver om «the life cycle of books», og Tenopir og King (2000) tar utgangspunkt i King, McDonald og Roderers modell «The life cycle of scientific information» (1981) når de studerer vitenskapelige tidsskrifter. Tenopir og King understreker det dynamiske aspektet i vitenskapelige artiklers livssyklus: Både forskning og vitenskapelige artikler blir til på grunnlag av tidligere publiserte resultater og artikler. Livssyklusmetaforen impliserer imidlertid at bøker og artikler dør, og riktignok er det slik at mange publikasjoner blir glemt eller forsvinner. Men mange tekster «lever» videre, noen dukker opp igjen, og mange er utgangspunkt for nye tekster.

Ulike tekstsykluser

I Kulturrådets e-bokprosjekt valgte vi derfor syklusen – og ikke livssyklusen – som metafor i formingen av vår modell. For ikke å forme modellen spesifikt etter tidsskriftgenren, den trykte boken eller 1700-tallets bokomsetning, benyttet vi termene «tekst» og «syklus» i dannelsen av det generiske begrepet «tekstsyklus». Vi ønsket å nå frem til en modell som bestod av de grunnleggende fasene i syklusen til alle skrevne meddelelser eller tekster, uavhengig av genre, medium eller tidsepoke. Vi tok utgangspunkt i at enhver tekst skrives og produseres, at den har et system for lagring og representasjon av verbalt innhold, og at den distribueres og leses. Enhver tekstsyklus består følgelig av fasene skrivning, produksjon, lagring, representasjon, distribusjon og lesing (Hillesund 2005a). For å belyse hva digitali-

seringen av bøker innebærer, benyttet vi modellen i en sammenlikning av tekstsyklusen tre grunntyper: skrevne tekstsykluser, trykte tekstsykluser og digitale tekstsykluser.

Skriften er felles for alle disse tekstsyklusene. Ved utviklingen av skriftspråket ble verbal kommunikasjon mulig gjort i visuell form. Ved hjelp av tegn risset i glatte overflater kunne verbal informasjon lagres over tid og fraktes over lange avstander. I skrevne tekstsykluser ble skriften håndverksmessig fremstilt, og historisk har det vært benyttet en rekke materialer, teknikker og tegn: alt fra bambusrør, leire og kileskrift til penn, papir og fonetiske alfabeter. Finkelstein og McCleery (2005) behøver ikke å bli beskyldt for å være determinister når de refererer Walter Ong (1982), som hevder at skriftspråkene fikk store konsekvenser for tenkemåter og samfunn. Det genialt karakteristiske for skrevne tekstsykluser er at de samme midlene benyttes i alle syklusens faser. Ved hjelp av en penn kan man skrive en tekst ved å påføre blekk i et bestemt mønster på pergament eller papir. På denne måten, ved hjelp av blekk og papir, blir teksten lagret, og i denne formen kan teksten distribueres og leses.

I utviklingen av den skriftlige kommunikasjonen mener Roger Chartier (1995, 1997) at utbredelsen av kodeksen – eller boken – i århundrene etter Kristus var svært viktig. Andre legger mer vekt på trykkekunsten, først utviklet i Kina, så i Europa omkring 1450 e.Kr. Papiret, oppfunnet i Kina i 105 e.Kr., kom til Europa på 1200-tallet og ble tatt i bruk av Johan Gutenberg i hans trykkpresse.

Med boktrykkerkunsten ble det introdusert en ny fase i tekstsyklusen. Det som skjedde var at fremstillingen av teksten ble splittet opp i to faser: skriving og produksjon. Det opprinnelig skrevne manuskriptet ble nå utgangspunktet for en ny prosess der teksten ble redigert, satt opp og trykket på papir; den samme teksten ble reproduert i et stort antall eksemplarer. Dette var en effektiv prosess, og i løpet av få tiår spredte trykkeriene seg til de fleste store byer i Europa. I sin behandling av trykkekunsten har Elisabeth Eisenstein (1979) ofte vært mistolket som determinist, på tross av at hun viser at det var i samspill med andre faktorer at trykkekunsten fikk så stor betydning for utviklingen i Europa.

Dersom en sammenlikner de grunnleggende trekkene ved håndskrevne og trykte publikasjoner, for eksempel bøker, finner en at disse i prinsippet er svært like. Begge typer bøker skrives eller produseres ved at blekk påføres papiret i et mønster som samtidig både lagrer og representerer teksten, og i denne formen blir teksten distribuert og lest. I forhold til håndverksbaserte skriftteknologier medførte trykkekunsten først og fremst en voldsom økning i produktivitet.

I forrige århundre ble teksten digitalisert, som vi har sett. Vurdert i lys av syklusmodellen, er det vesentlige forskjeller på skrevne og trykte tekstsykluser på den ene siden og digitale tekstsykluser på den andre. I skrevne og trykte sykluser skjer lagring og representasjon av informasjon i en kombinert prosess, ved hjelp av blekk på papir. I digitale tekstsykluser skjer lagring og representasjon i separate prosesser, ved at teksten lagres magnetisk eller elektronisk i et binært system, helt uavhengig av tekstens representasjon og lesing.

Skillet mellom lagring og representasjon gir digitale tekster andre egenskaper enn skrevne og trykte tekster. Der trykte tekster er fikserte, statiske og varige, er digitale tekster manipulerbare, dynamiske og flyktige: mens den trykte teksten er presset inn i overflaten på papiret og lagret i et uforanderlig mønster, kan innholdet i lagrede digitale tekster stadig endres og gis nye typografiske trekk. Trykte publikasjoner, som bøker, er videre objekter som fysisk må fraktes fra trykkerier via distributører til bokhandlere, biblioteker og lesere, mens digitale tekster kan klones i det uendelige og overføres til andre datamaskiner via kabler og trådløse nettverk.

I digitale tekstsykluser er alle fasene endret: Tekstene skrives og produseres i dataprogrammer, de lagres elektronisk, tekstene distribueres ved hjelp av signaler, og de representeres og leses på skjerm. Ved å kombinere digital teknologi og nettverk er det utviklet en rekke digitale kommunikasjonsformer som e-post, diskusjonsgrupper, internettsider, søkemotorer, chat, blogg, SMS, digitale læremidler, online tidsskrifter – og elektroniske bøker.

«The Hidden Revolution»

John Thompson begynner sin behandling av bokens digitalisering med å slå fast at e-boken mislyktes (s. 310–311), noe han delvis har rett i, særlig vurdert i lys av de store forventningene som ble uttrykt mot slutten av 1990-tallet. Thompson (s. 333) siterer Robert Darnton (1999), som i flere artikler analyserer e-boken og gir uttrykk for optimistiske visjoner for bruken av elektroniske bøker i forskning og undervisning. Gjennom et par kapitler (s. 330–404) undersøker Thompson en rekke prosjekter, bl.a. «Gutenberg <e>», som Darnton har inspirert. Thompson viser at de fleste prosjektene slet (og sliter) med å få fagfolk til å arbeide rent digitalt (de ønsket sine publikasjoner trykt), at de undervurderte kostnadene med digitale produksjoner, og at de overvurderte brukernes vilje til å betale for digitalt tekstinnhold. Thompson gir en forklaring på lesernes manglende interesse for e-bøker i fem punkter (s. 316–317) (som for øvrig er de samme punktene som det norske e-bokprosjektet hadde beskrevet):

- 1 For dårlig lesbarhet (dagens utstyr gir ikke god nok lesing av lange tekster)
- 2 Mange inkompatible e-bokformater
- 3 DRM-problemer (streng kopibeskyttelse er ønsket av forlag og uønsket blant lesere)
- 4 Høy pris (mange forlag tar mer betalt for en e-bok enn for den trykte pocketutgaven)
- 5 Kultur (papirboken er høyt verdsatt og innvevd i en rekke kulturelle praksiser).

Først i aller siste kapittel i boken (s. 405–437) beskriver Thompson den tekniske digitaliseringen av boken. Han legger mest vekt på endringer i bokproduksjonen

og på hvordan datateknologien og Internett har effektivisert omsetningen av trykte bøker. Han peker på at bokbransjen, i likhet med musikk- og videobransjen, skiller seg fra mange andre bransjer ved at også selve produktet, det vil si innholdet, har fått en digital form. Lagret som datafiler er det boklige innholdet svært fleksibelt; det kan utveksles mellom computere, og det kan gis ulike former for representasjon, både på papir og skjerm. Men mens e-bokforsøkene har fått stor medieomtale, har det ifølge Thompson (s. 421–437) skjedd en revolusjon i det skjulte: Digitalisering av bokproduksjonen og digitale tekstfiler har åpnet for digital trykking av bøker.

Digital trykking skjer direkte fra den ferdig redigerte datafilen, og i bokproduksjonen har digital trykking de siste årene kunnet konkurrere med offset på pris, særlig for mindre opplag av bøker som kun trykkes i én farge (sort). Flere universitetsforlag, som Cambridge University Press, bruker digital trykking i produksjonen av monografier og fagbøker der salget forventes å være lite. Dersom et beskjedent førsteopplag skulle bli utsolgt, kan forlaget supplere etterspørselen gjennom print-on-demand. I motsetning til den desentraliserte trykkingen Epstein (2001) foreslåtte seg, er de nåværende print-on-demand-ordningene organisert sentralt, ofte plassert hos en leverandør som betjener flere forlag, som eksempelvis Lightning Source i Storbritannia. Som resultat av den digitale produksjonsflyten er det Thompson kaller «bøkens livssyklus» endret. Bøker kan nå holdes i salg mye lenger, også bøker som i første omgang ble trykket i offset. Eldre bøker kan digitaliseres og gis et nytt liv gjennom digital trykking. Den gamle måten å kalkulere en boks lønnsomhet på – knyttet til forventet salg og størrelsen på førsteopplaget – er endret, risikoen ved bokutgivelser er redusert, og levetiden til en bok er vesentlig forlenget. Thompson kaller disse endringene i bokproduksjonen og bokomsetninger for en skjult revolusjon.

Videre digitalisering av teksten – og boken

Thompson avslutter analysen av bokens digitalisering med sin «skjulte revolusjon», som verken er skjult eller revolusjonær. Digitaliseringen av bokproduksjonen er godt kjent, og innføringen av digital trykking er heller ingen hemmelighet. Omleggingen til digital trykking medfører naturligvis endringer, men ingen revolusjon. Den digitalt trykte boken har de samme egenskapene som andre trykte bøker, og den inngår i tekstsyklusen på omtrent samme måten.

Selv om Thompsons analyse i likhet med Epons visjoner bygger på en form for ønsketenkning, illustrerer hans beskrivelse likevel godt hvordan den tradisjonelle trykte boksyklusen er endret. I tur og orden er skriving, ombrekking og alt arbeidet før trykking ført over på en digital plattform. I digital form inngår boken i en digital tekstsyklus der boken kan lagres og potensielt distribueres og leses på alle datamaskiner som er online. I det øyeblikket boken blir trykket derimot, går den inn i en papirbasert syklus med de tradisjonelle omsetningsleddene bokhandler,

bokklubb og bibliotek. I dag kan man trygt si at bokindustrien har den ene foten i en digital syklus og den andre i en papirbasert syklus.

Elektronisk publisering har også en fot i papirbaserte tekstsykluser. Svært mange tekster som blir publisert elektronisk, for eksempel tidsskriftartikler og e-bøker, er opprinnelig produsert for å bli trykket på papir. I og med at de er produsert digitalt, kan de også distribueres over nett, og ofte skjer dette i PDF-format. PDF-dokumenter *kan* leses på skjerm, men forskning viser at de fleste foretrekker å printe ut artiklene (Hillesund & Noring 2006). Det som har skjedd i tidsskriftsyklusen er at også distribusjonen er blitt digital og at trykkingen av artikkelen er overlatt til mottakerne av teksten.

Denne papirpåvirkningen har historiske årsaker. Hele den tidlige tekstdigitaliseringen skjedde på det trykte papirets premisser; tekstene skulle jo printes ut, også mange av tekstene som etter hvert ble utvekslet over Internett. Da World Wide Web og HTML spredte seg, representerte imidlertid dette nye mediet en ny og fleksibel måte å presentere innhold på. WWW bygger på en hyperstruktur (lenkestruktur), hyppig oppdatering, interaktivitet og variabel presentasjon (Fagerjord 2006). En tekst på det offentlige internettet er del av et globalt nettverk og står direkte og indirekte i forbindelse med alle andre tekster i nettverket. I Web-grensesnittet er det utviklet en rekke nye genre og kommunikasjonsformer, og de fleste av disse involverer tekst som skal leses på skjerm.

Det Thompson ikke behandler, er hvordan digitaliseringen av teksten, etter at Weben ble introdusert, har gått inn i en ny fase. Teknologit utviklingen handler nå mindre om å effektivisere produksjonen av trykte tekster (som innen digital trykking), men desto mer om å forbedre og utvide de digitale tekstsykluserne. Denne nye fasen av tekstens digitalisering henger sammen den generelle utviklingen innen IT, der de fleste medier, som musikk, video og TV, er ført over på en digital plattform (Liestøl & Rasmussen 2003). En del av utviklingen har vært rettet inn mot å forbedre den elektroniske lesingen. Vi har allerede nevnt Unicode, som hvert år vedtar nye kodenstandarder. I dag er alle de store skriftspråkene i verden digitaliserte. I selskaper som Microsoft har de typografiske utviklingsavdelingene forbedret fontgjengivelsen og skjermtypografien for så vel vestlige som asiatiske skriftspråk. Også dataskjermene har blitt bedre. Det er stor forskjell på lesbarheten til dagens LCD-skjermene og de lavoppløselige sort-hvitt-skjermene som dominerte markedet for 15 år siden. Skjermene har likevel ikke vært optimale for vedvarende lesing, og i mange år har det vært forsket på elektronisk papir. Siden 2004 har Sony solgt leseinnretninger basert på elektronisk papir i Japan, og sommeren 2006 begynte iRex Technologies fra Nederland (et «spin-off» fra Philips) å selge *Iliad*, en leseplate basert på e-papir. Sony har annonsert at deres *Sony Reader* skal lanseres i de europeiske og amerikanske markedene høsten 2006. Teknologiselskapet Seiko Epson hevder videre å ha utviklet e-papir med så høy kontrast og oppløsning at lesbarheten er bedre enn det meste av vanlig trykt papir.

I tillegg til oppløsning og kontrast, har størrelsen på dataskjermene vært en utfordring. De minimale skjermene på PDA-er og mobiltelefoner er for små for

vedvarende lesing, og de tunge skjermene på bærbare og stasjonære PC-er gir en statisk leseposisjon. Det har vært gjort mange forsøk på utvikle lette og tynne, håndholdte og trådløst oppkoblede PC-er med høyoppløselige skjermer på størrelse med sidene i en bokklubb-bok. For øyeblikket utvikler Microsoft en ultramobil PC kalt *Origami* og MIT en hundredollar-laptop i prosjektet *One laptop per child*. *Iliad* fra iRex har størrelse og vekt som en stor pocketbok. Om noen av disse innretningene slår til gjenstår å se, men det er liten tvil om at mange i datamiljøene forventer et teknologisk gjennombrudd, særlig for e-papir, som gjør det mulig å produsere leseteknologier som kan erstatte papiret i enda flere situasjoner.

For å kunne utnytte mulighetene i digital tekstsykluser, er også produksjonen av tekster, som bøker, nok en gang blitt endret. Siden 1998 har digital publisering i økende grad basert seg på markeringsspråket XML eller eXtensible Markup Language. Særlig har mange store forlag lagt om i retning XML (Kasdorf 2003). Når Thompson (s. 415–418) i et eksternalistisk perspektiv diskuterer innføringen av XML kontra PDF i bokproduksjonen, skjer dette ut fra forleggeres strategiske og (ofte kortsiktige) økonomiske betraktninger. Et internalistisk perspektiv ville ha utdypet det faktum at XML er utviklet av World Wide Web-konsortiet (W3C) som en åpen, plattformuavhengig standard designet for en effektiv produksjon, overføring og visning av tekstdokumenter over nett og på skjerm.

Siden introduksjonen har XML blitt en sentral standard.¹ XML utnytter den digitale tekstteknologiens atskillelse av lagring og representasjon i to separate faser. Med en del begrensninger (Hillesund 2002b) gjør XML det enklere å publisere det samme verbale innholdet i flere medier, for eksempel på nett, som e-bok, i blindeskrift, i automatiske opplesningsprogrammer eller på trykk. I forbindelse med skjermlesing gir XML også en fleksibel presentasjon av innholdet, og standarden danner grunnlaget for formatene i flere leseprogrammer beregnet på e-bøker, som Microsoft Reader. Microsoft Reader har flytende layout eller tilpasset oppsett, der bokstavstørrelsen kan reguleres og der layouten former seg etter størrelsene på bokstaver og skjermvindu. Ved å utnytte mulighetene i XML har digital leseteknologi har fått en typografi som tilpasser seg reelle leseres preferanser.

Forleggernes skepsis mot e-bøker

De siste årene har det foregått en teknologisk utvikling innen alle tekstsyklusen faser. Hvordan dette vil slå ut for boken, er usikkert. Den videre utviklingen av den digitale bokomsetningen er, som Thompson påpeker, ikke bare avhengig av teknologi, men også av økonomiske, sosiale og kulturelle forhold, særlig hos forleggerne. Thompsons undersøkelser fra den engelskspråklige forlagsverdenen viser det samme som vi fant i prosjektet *E-bøker i Norge*, nemlig at det er en meget utbredt skepsis overfor e-bøker og digital publisering blant forlagsfolk. Denne skepsisen er forståelig, og vi kan forklare skepsisen i lys av de kapitalformene Thompson fant er avgjørende for et forlags posisjon innen et publiseringfelt.

Økonomisk har mange forlag brent seg på CD-ROM- og Web-satsinger og har derfor vært lite villige til å satse mye på nye e-bokeventyr. Redselen for «kannibalisering» er også stor: Dersom lite lønnsomme e-bøker trekker økonomien ut av trykte bøker, kan forlagene risikere å tape penger på begge.

Ansatte i forlag er opptatt av kultur, og de færreste forlagsfolk har omfattende datakompetanse eller innsikt i digitale tekster og tekstsykluser. Siden de menneskelige ressurser er knyttet til håndtering av tradisjonelle publiseringskjeder, har det både individuelt og kollektivt vært bekvemt å skyve behandlingen av digitale utgivelser inn i egne avdelinger, litt på siden av forlagenes hovedaktivitet, som fortsatt er å utgi papirbøker. I forlagsbransjen har trykte bøker høyere kulturell kapitalverdi enn e-bøker.

Videre er ett av forlagenes mest verdifulle aktiva deres rett til å utnytte bokverk: Kontrollen over rettighetene gir forlagene makt i forhold til forfattere, lesere og ulike aktører som ønsker å utnytte bøkens innhold. Da e-bøkene ble introdusert på slutten av 1990-tallet, fant forlagene fort ut at piratkopiering og spredning av ukrypterte bokversjoner kunne undergrave forlagenes egne salg. Erfaringene fra musikkbransjen gjorde ikke frykten mindre, og de fleste forlag har derfor valgt å innføre en meget restriktiv digital rettighetskontroll på e-bokutgivelsene (Lynch 2001). Dette har i høy grad påvirket teknologien; både designet av leseinnretninger og utformingen av e-bokomsetningen er ofte bygget på proprietære, lukkede og lite leservennlige løsninger (Hillesund & Noring 2006).

Som del av Kulturrådets prosjekt studerte Dag Asbjørnsen e-bokbransjen i USA. I *E-bøker: rettigheter og marked* (2002) beskriver han de strukturelle forskjellene på vanlig bokomsetning og omsetning av e-bøker. I e-bokomsetningen erstattes settere, trykkere, bokhandlere og bokklubber med e-bokdesignere, internettleverandører, e-bokhandlere og selskaper som leverer systemer for digital betaling og rettighetsstyring. Når selve produksjonen av bøker i tillegg blir endret, er det liten tvil om at e-boken inngår i en tekstsyklus som er svært forskjellig fra de tradisjonelle boksyklusene. I denne situasjonen har det vært rasjonelt for forlagene å bruke sin rettighetsmakt og sin rolle i publiseringskjeden til å kontrollere de digitale omleggingene, slik at forlagene beholder sin sentrale posisjon i publiseringsfeltet (Lynch 2001). Dette gjelder særlig i Norge, der forlagene også er økonomisk involvert i distribusjon, bokhandlerekjeder og bokklubber (og der det knapt finnes kommersiell e-bokomsetning). Selv om det er vanskelig å belegge empirisk, er det mye i forleggerens handlinger og uttalelser (både i Thompsons og den norske undersøkelsen) som tyder på at forlagene er fornøyd med en situasjon der trykte bøker dominerer bokomsetningen, og at de derfor ikke gjør aktive forsøk på å videreutvikle e-bokmarkedet. Forleggerne ønsker at e-bøker skal forbli et nisjeprodukt. Nye (2006) gir mange historiske eksempler på aktører som har motarbeidet utbredelsen av nye teknologier, og Winston (1998) kaller fenomenet «loven om undertrykking av teknologiers radikale potensial». Undertrykkingen er ikke nødvendigvis negativ: Gjennom motstand formes teknologien av kulturelle og økonomiske realiteter.

Et nytt forskningsfelt

Det er lite som tyder på at den trykte boken blir borte med det første. Robert Darnton (1999) sier at skrevne og trykte bøker har en «extraordinary staying power». I artikkelen «The New Age of the Book» skriver han om boken:

Ever since the invention of the codex in the third or fourth century AD, it has proven to be a marvellous machine — great for packaging information, convenient to thumb through, comfortable to curl up with, superb for storage, and remarkably resistant to damage. It does not need to be upgraded or downloaded, accessed or booted, plugged into circuits or extracted from webs. Its design makes it a delight to the eye. Its shape makes it a pleasure to hold in the hand. And its handiness has made it the basic tool of learning for thousands of years ...

Robert Darnton regnes som en pioner innen feltet bokhistorie og har et godt øye for skrevne og trykte bøkens særegne kvaliteter. Like fullt har han interessert seg for e-bøker og digitale tekster, som han mener kan utfylle og erstatte trykte bøker i mange tilfeller, særlig innen forskning og undervisning. Darnton har vært spesielt opptatt av å utvikle den sterkt truede vitenskapelige monografien i en digital form.

I denne artikkelen har vi sett at det er en ny interesse for studiet av boken, både historisk og kontemporært. Bokbransjen har endret seg de siste tiårene. Det har foregått en sterk konsentrasjon av forlag i store forlagskonsern, som ofte er eid av multinasjonale mediebedrifter. Konsentrasjonen har ført til en mer kommersiell utgivelsespolitikk og en internasjonalisering av bokmarkedene. Bokproduksjonen er også endret ved at arbeidsflyten, særlig skriving og ombrekking, er ført over på en digital plattform. Som digitale objekter kan bøker inngå i digitale tekstsykluser, og internasjonalt er det utviklet omsetningssystemer der digitalt innhold og e-bøker distribueres over Internett og leses på digitalt utstyr. En slik omsetning gir en radikalt endret publiseringskjede, og forlagene har utnyttet sin rettighetsmakt og posisjon i kjeden til å styre og kontrollere denne utviklingen.

Forlagene har stor makt i det litterære felt og i bokbransjen, men de opererer ikke i et vakuum. Utviklingen av digitale tekstsykluser, slik vi har beskrevet i artikkelen, retter seg ikke kun mot bokproduksjonen, som i økonomisk henseende er liten, men mot alle virksomheter som baserer deler av sin aktivitet på produksjon og utveksling av korte og lengre tekstdokumenter. Digitale tekstsykluser er sentrale i de fleste bedrifter, offentlige administrasjoner og organisasjoner, og de er sentrale i nyhetsformidlingen, den vitenskapelige diskurs og undervisningen. Mange av disse samfunnsområdene griper inn i forlagenes virksomhet. Vi har nevnt forskningen og tidsskriftomsetningen, som i økende grad er blitt digital, og universitetsbibliotekene, som er kommet langt i å tilby digitale innholdstjenester, også e-bøker. Svært mange universitet har bygget opp sine egne digital bibliotek, og vi har nevnt det europeiske digitaliseringsinitiativet. Undervisningssektoren, som mange forlag er avhengige av, baserer mye av pedagogikken på bruk av PC og digitale læremidler. I Norge er det nærmest blitt en forutsetning at elevene i vide-

regående skole har sin egen bærbare datamaskin. Ironisk nok er skjønnlitteraturen, med sin enkle typografi, den type litteratur som enklest lar seg omsette og lese i digitale tekstsykluser. Den svenske e-bokforskeren Mats Dahlström (2005) peker på at det finnes en omfattende utveksling av illegale e-bøker i de populære fildelingstjenestene på Internett. Svært mye klassisk litteratur er også gratis tilgjengelig i digital form, og selv om den har svakheter, så finnes det i USA og andre land en kommersiell omsetning av e-bøker på nett.

Dette gir en situasjon som er både komplisert og utfordrende for forlagene. De har i flere omganger endret bokproduksjon ved å innføre digitale skrive- og ombrekkingsverktøy, bare for å oppleve at digitalisering av teksten og boken fortsetter, og at digitale tekstsykluser preger mer og mer av den skriftspråklige kommunikasjon i samfunnet. Hvordan dette vil slå ut for den trykte boken, er ikke mulig å spå, verken for forleggere eller forskere, men Hans Fredrik Dahl har utvilsomt rett i at boken og bokbransjen har vokst frem som et meget interessant område for medievitenskapelige studier. For å forstå bredden i utviklingen er det imidlertid ikke nok å utforske den tradisjonelle bokbransjen, dens økonomi og sosiologi. Forskeren må også analysere de teknologier som formes av og omformer boken og bransjen.

Terje Hillesund, førsteamanuensis
Universitetet i Stavanger
e-post: Terje.Hillesund@uis.no

Note

- 1 XML benyttes til koding av tekst i svært mange kritiske, vitenskapelige tekstutgaver, bl.a. i *Henrik Ibsens Skrifter* og i *The Canterbury Tales Project* (Hillesund & Noring 2006).

Referanser

- Adam, T. & N. Barker (1993): «A New Model for the Study of the Book», i Barker, N. (red), *A Potencie of Life: Books in Society: the Clark Lectures 1986–1987*. London: The British Library.
- Andreassen, T. (2000): *Bok-Norge: En litteratursosiologisk oversikt*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Asbjørnsen, D. (2002): «E-bøker: rettigheter og marked», *Tidvise Skrifter* nr. 48, Stavanger: UiS <http://www1.his.no/ebok/ebokinor/rapport2.htm>.
- Berglund, Y., A. Morrison, R. Wilson & M. Wynne (2004): *An Investigation into Free eBooks*. ADHS literature, languages and linguistics/JISC/The Oxford Text Archive. <http://www.ahds.ac.uk/litlangling/ebooks/>.
- Berners-Lee, T. & M. Fischetti (1999): *Weaving the Web: the Past, Present and Future of World Wide Web by its Inventors*. London: Orion Business Books.

- Bourdieu, P. & J.B. Thompson (1991): *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. & L. Wacquant (1999): «On the Cunning of Imperialist Reason», *Theory, Culture & Society*, Vol. 16, No. 1.
- Chartier, R. (1995): *Forms and Meaning: Text, Performances, and Audiences from Codex to Computer*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Chartier, R. (1997): «The End of the Reign of the Book», *SubStance* nr. 82.
- Dahlström, M. (2005): «På vilke fråga är e-boken ett svar? Del I», *Ikoner* nr. 3.
- Dahlström, M. (2005): «På vilke fråga är e-boken ett svar? Del II», *Ikoner* nr. 4.
- Darnton, R. (1982): «What is the History of Books?», *Daedalus*, gjengitt i Finkelstein, D. & A. McCleery (2002): *The Book History Reader*. London: Routledge.
- Darnton, R. (1999): «The New Age of the Book», *The New York Review of Books*, Vol. 46, No. 5.
- Eisenstein, E.L. (1979): *The Printing Press as an Agent of Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Epstein, J. (2001): *Book Business: Publishing Past, Present, and Future*. New York: Norton.
- Escarpit, R. (1971): *Litteratursosiologi*. Oslo: Cappelen.
- Fagerjord, A. (2006): *Web-medier: Introduksjon til sjangre og uttrykksformer på nettet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Finkelstein, D. & A. McCleery (2002): *The Book History Reader*. London: Routledge.
- Finkelstein, D. & A. McCleery (2005): *An Introduction to Book History*. New York: Routledge.
- Freihow, H.W. (2001): «Den edle hensikt – helliger den midlene? En utredning om statens innkjøpsordninger for litteratur», *Rapport 26*. Oslo: Norsk kulturråd.
- Hesmondhalgh, D. (2006): «Bourdieu, the Media and Cultural Production», i *Media, Culture & Society*, Vol. 28, No. 2.
- Hillesund, T. (2002a): «Digital lesing», *Tidvise Skrifter* nr. 49. Stavanger: UiS
<http://www1.his.no/ebok/ebokinor/rapport3.htm>.
- Hillesund, T. (2002b): «Many Outputs – Many Inputs: XML for Publishers and E-book Designers». *Journal of Digital Information*, Vol. 3, Issue 1.
<http://jodi.tamu.edu/Articles/vo3/io1/Hillesund/>.
- Hillesund, T. (2005a): «Digital Text Cycles: From Medieval Manuscripts to Modern Markup». *Journal of Digital Information*, Vol. 6, Issue 1.
<http://jodi.tamu.edu/Articles/vo6/io1/Hillesund/>.
- Hillesund, T. (2005b): «Kommersiell istedenfor åpen publisering: En kritikk av det norske systemet for dokumentasjon av vitenskapelige publikasjoner», *Norsk medietidsskrift*, årg. 12, nr. 2. <http://www1.his.no/vit/oks/hillesund/doktor/openaccess.html>.
- Hillesund, T. & J.N. Noring (2006): «Digital Libraries and the Need for a Universal Digital Publication Format», *Journal of Electronic Publishing*, Vol. 9, Issue 2.
<http://www.hti.umich.edu/j/jep/>.
- Kasdorf, W.E. (red.) (2003): *The Columbia Guide to Digital Publishing*. New York: Columbia University Press.
- King, D.W., D.D. McDonald & N.K. Roderer (1981): *Scientific Journals in the United States: Their Production, Use and Economics*. New York: Academic Press.
- Liestøl, G. & T. Rasmussen (2003): *Digitale medier: En innføring*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Lynch, C. (2001): «The Battle to Define the Future of the Book in the Digital World». *First Monday*, Vol. 6, No. 6, June 4.
http://www.firstmonday.dk/issues/issue6_6/lynch/.
- McLuhan, M. (1962): *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*. Toronto: University of Toronto Press.
- McLuhan, M. (1964): *Understanding Media: The Extensions of Man*. New York: New American Library.
- Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening (2006): *Et regime foran undergangen? Beredningsplaner for litteraturen: Rapport fra seminar på Schæffergården 7.9. oktober 2005*. Oslo: NFF.
- Nye, D.E. (2006): *Technology Matters: Questions to Live With*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Ong, W.J. (1982): *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*. London: Methuen.
- Ringstad, V. & K. Løyland (2002): «Norsk bokbransje ved tusenårsskiftet: Endringsprosesser og litteraturpolitiske perspektiv». *Rapport nr 197*. Bø i Telemark: Telemarksforskning.
- Rønning, H. (2002): «Norske kulturforlag og internasjonale mediekonserner». Etterord i Schiffrin, A.: *Bøker og business*. Oslo: Aschehoug.
- Schiffrin, A. (2001): *The Business of Books. How International Conglomerates Took Over Publishing and Changed the Way We Read*. London: Verso.
- Tenopir, C. & D.W. King (2000): *Towards electronic journals: realities for scientists, librarians and publishers*. Washington: SLA Publ.
- Thompson, J.B. (1995): *The Media and Modernity: A Social Theory of the Media*. Cambridge: Polity Press.
- Thompson, J.B. (2005): *Books in the Digital Age: The Transformation of Academic and Higher Education Publishing in Britain and the United States*. Cambridge: Polity Press.
- Winston, B. (1998): *Media Technology and Society*. London: Routledge.